

D.S. QOSIMOVA

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK

TOSHKENT

33 9.75/00/
Q 25

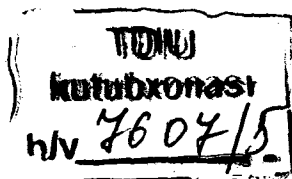
**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

D.S.QOSIMOVA

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK

(DARSLIK)

TOSHKENT – 2020

UO'K: 334.012.64.
KBK 65.9(2)09
Q 25

Q 25 D.S.Qosimova. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik.
(Darslik). –T.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-
матбаа уйи», 2020, 328 bet.

ISBN 978-9943-6729-7-0

Ushbu darslikda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik nazariyasi, amaliyoti, me'yorlari va huquqiy asoslari, rivojlanishi hamda mazkur subyektlari faoliyati tahlili yoritilgan. Iqtisodiyotning bu sektori korxona va tashkilotlari turi va shakllari, boshqaruv usullari va qaror qabul qilish jarayoni, har bir funksional faoliyati mazmuni, ularni rejalashtirish, tashkillashtirish, baholash, moliyaviy hamda xo'jalik va tadbirkorlik madaniyati masalalari bo'yicha tushuncha berish nazarda tutilganligi bois mutaxassislikka oid bilim va ko'nikmalarni oshirishda ahamiyatli hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasasi, qayta tayyorlash va kasb malakasini oshirish kurslari tinglovchilari hamda, amaliy faoliyat olib boruvchi boshqaruv xodimlari va barcha pog'ona rahbarlari uchun mo'ljallangan.

UO'K: 334.012.64.
KBK 65.9(2)09

Taqrizchilar:

M.Eshov – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti o'quv ishlari prorektori,
iqtisod fanlari doktori (DSc);

I.N.Qo'ziyev – Toshkent moliya instituti «Audit» kafedrasi professori,
iqtisod fanlari doktori.

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti o'quv-uslubiy Kengashi qaroriga asosan chop etildi.

978-9943-6729-7-0

© D.S.Qosimova, 2020;
© «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи» 2020.

KIRISH

Mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilayotgan e'tibor ushbu soha yuksalishiga xizmat qilishi barobarida uning nazariy asoslarini kengroq yoritish talabini yuzaga keltiradi. Shu bilan bir qatorda, ushbu sohaga oid amaliyotda kuzatilayotgan yangi hodisa va jihatlar, hukumat tomonidan ko'rilayotgan choralar mazmun-mohiyatini ham ochib berilishi nazarda tutilgan. Ushbu kitobda qo'llanilgan o'quv uslubiyati fan doirasidagi bilimlar chuqurroq talqin etishga yetarli darajada qaratilganligi tinglovchilarning mazkur soha bo'yicha tushuncha va ko'nikmalari shakllanishiga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Asosiy nazariy qismi bo'lib kichik biznes va tadbirkorlik tushunchasi, ularning turlari va shakllari, rivojlanishi, huquqiy, ijtimoiy va iqtisodiy asoslari hisoblanadi. **Amaliy jihatlar** esa kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish va boshqarish (davlat ro'yxatdan o'tkazish, litsenziyalash, hisob raqamini yuritish, kontraktatsiya, sug'urtalash, standartlashtirish va boshqalar), rejalashtirish, biznes madaniyati, holati tahlil etish, eksport salohiyati va tavakkalchiligini baholash masalalari ko'rib chiqilishidir.

Tinglovchilar uchun ahamiyatli bo'lgan boshqarish usullari va qarorlarni qabul qilish, ayniqsa, boshqaruvni marketingga asoslangan holda olib borish zarurati tufayli, marketing faoliyatini yo'lga qo'yish va uni rivojlantirib borish, soliq va moliyaviy rejalashtirish, kreditlash, rahbarlik etikasi hamda xizmat ko'rsatuvchi bozor infratuzilmalari (bojxona, lizing, brokerlik, sug'urta va konsalting kompaniyalar, banklar, ulgurji va chakana savdo tuzilmalari, axborot-maslahat markazlari, auditorlik va injinerlik firmalari va boshq.), klaster, autorsing va franchayzing asosida tadbirkorlik faoliyati bo'yicha so'z yuritilgan. Investitsion jozibadorlikni hamda innovatsion yondashuvni shakllantirish hamda eksport salohiyatini oshirish kichik biznes va tadbirkorlikning istiqbolli vazifalari ekanligini inobatga olgan holda ushbu masalalarga ham yetarli darajada urg'u berish dolzarb deb topildi.

Yuqoridagi kabi masalalar bo'yicha mutaxassislar tayyorlash, tinglovchilarda ushbu sohada nazariy va amaliy professional bilimni yuksaltirish, ulardagi ko'nikma va mahoratini mustahkamlash mazkur nashrning asosiy vazifasidir.

Ushbu soha rivojlanishiga doir hukumat tomonidan qabul qilinayotgan qarorlardagi chora-tadbirlarni taalluqli mavzuda yoritilib ketilishi nazarda tutilgani kitobning amaliyot bilan chambarchasligini oshirishga xizmati beqiyos.

1. KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNING MOHIYATI VA MAZMUNI

- 1.1. Biznes tushunchasining mohiyati. Biznes konsepsiyalari.
- 1.2. Tadbirkorlik nazariyasi va tadbirkorlik amaliyotini ilmiy anglash jarayonining rivojlanishi.
- 1.3. Tadbirkorlik hodisa va jarayon sifatida. Tadbirkorlikning funksiyalari va tamoyillari.
- 1.4. Tadbirkorlik va iqtisodiy erkinlik.

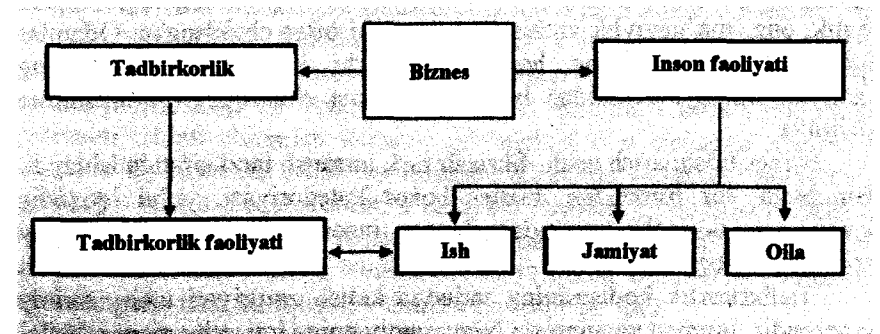
1.1. Biznes tushunchasining mohiyati. Biznes konsepsiyalari

Mamlakatimizda biznes yuritishni yaxshilash, tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor yaqin kelajakda ushbu soha iqtisodiy-moliyaviy ko'rsatkichlarni bir necha bor karra oshirish uchun zamin bo'la oladi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 20-noyabrda PQ-4525-son «Mamlakatda biznes muhitini yanada yaxshilash va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 24-oktyabr, PQ-4498-sonli «Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish davlat dasturlari doirasida amalga oshirilayotgan loyihalarni kreditlash tartibini takomillashtirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 5-oktyabr 2019-yil № 848-sonli «O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining tadbirkorlar murojaatlarini ko'rib chiqish qabulxonalari huzurida tadbirkorlarning jamoatchilik kengashlarini tashkil etish to'g'risida»gi Qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 13-avgust PF-5780-sonli «Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarining kafolatlarini kuchaytirish, tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash borasidagi ishlarni tashkil qilish tizimini tubdan takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar, shuningdek, tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy resurslar va ishlab chiqarish infratuzilmasidan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish to'g'risida»gi Farmoni va boshqalari qabul qilinganlarini sabab qilishimiz mumkin.

Ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlardagi biznesning ornini tushunish uchun «biznes» va «tadbirkorlik» tushunchalarini farqlashga harakat qilish kerak. Layman nuqtayi nazaridan, bu hodisalar bir yo'nalishdadir. Ammo «biznes» va «tadbirkorlik»ni tashkil etish va uning faoliyati davomida yuzaga keladigan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar nuqtayi nazari-dan, bu tushunchalar har xildir. Ularning farqi shundan iboratki, tadbirkorlik – bu bozor munosabatlari mexanizmini belgilovchi ijtimoiy-siyosiy hodisa va fan sifatida chizmaiy tuzilma bo'lgan ishlab chiqarish (tadbirkorlik) tuzilmasini yaratishni o'rganadi.

Tadbirkorlik faoliyati ijtimoiy ehtiyojlarni qondiradigan moddiy tovarlar va xizmatlarni yaratish uchun ishlab chiqarish omillari (manbalari)ni tashkil etish va birlashtirish sifatida tavsiflanishi mumkin, bunda asosiy maqsadi tadbirkorning shaxsiy manfaatlarini amalga oshirishdir.

«Biznes» tushunchasi biznesni tashkil etish, ochish va ochish bilan bog'liq shaxsning amaliy faoliyatini belgilaydi va har qanday shaxsning oilada (uy xo'jaligi, mamlakatda ishlash, garajda ishlash va hokazo), jamiyatdagi (jamoaviy ish kunlari) va har qanday shaxsning faoliyatini anglatadi. Shu jumladan, tadbirkorlik faoliyatiga ta'sir qiladi (1-chizma).

1.1-chizma. Inson faoliyatidagi biznesning o'rni

«Biznes» so'zma-so'z «ish» deb tarjima qilinadi. Biznes qilish nimadir qilishni anglatadi. Odam bor joyda biznes mavjud. Hech qanday insonsiz iqtisodiyot yo'q, har qanday iqtisodiy munosabatlar moddiy va ma'naviy natijalar, inson mehnatining natijalari bilan uyg'unlashadi. Buning sababi, iqtisodiyotda uchta komponent mavjud – odamlar,

narsalar va odamlarning narsalarga munosabati. Bu shuni anglatadiki, har qanday iqtisodiy munosabatlar ushbu uchta komponentning o'zaro bog'liqligi bilan belgilanadi. Ammo shaxs, o'zaro munosabatlar jarayonida vujudga keladigan narsalar va munosabatlar nafaqat insonning tadbirkorlik faoliyatiga, balki har qanday odamning oilaviy, ijtimoiy hayotda va ishda ishtirok etadigan faoliyatiga ham xosdir. Bu shuni anglatadiki, har qanday iqtisodiy munosabatlar inson faoliyatining har qanday sohasidagi ushbu uchta komponentning o'zaro bog'liqligi bilan belgilanadi.

Yuqoridagi materiallarga asoslanib, biznes ikkita nuqtayi nazarda ko'rib chiqilishi kerak:

Birinchisi. Biznes bu tadbirkorlik amaliyotidir;

Ikkinchisi. Biznes – bu insonning odatiy hayotida doimo paydo bo'ladigan, uning mehnat faoliyati yoki tadbirkorlik faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lmagan ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan kundalik faoliyati.

Biznes vujudga kelishiga bo'lgan ehtiyoj. Har qanday jamiyatning rivojlanishi ushbu jamiyatning faoliyati bilan tavsiflanadi. Odamlar iqtisodiy faoliyati moddiydir, ammo bu, o'rnatilgan maqsadga muvofiqlik, ong, ma'naviylik va hissiyotning ishi bilan cheklangan. Odamlar iqtisodiy rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, ularning faoliyati nuqtayi nazaridan biz biznes nima ekanligini tushunishimiz mumkin.

Biznes boshqarish usuli, fikrlash turi, turmush tarzi sifatida ishlaydi. Binobarin, bir tomondan, biznes bozor kategoriyasi, ya'ni iqtisodiy kategoriya, ikkinchi tomondan, biznes inson hayotining har qanday sohasida talabga ega.

Tadbirkorlik hodisasining vujudga kelish zaruriyati tabiiy tarixiy jarayondir. Jamiyat rivojlanishi bilan, jamiyatning iqtisodiy munosabatlari «o'zlashtiradigan» va ularni iqtisodiy amaliyotda, tadbirkorlik faoliyati yoki boshqa faoliyat sifatida namoyon qiladigan biznes ham rivojlanadi.

Biror kishining har qanday faoliyati o'zi yoki boshqalarning ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Ma'lum bo'lishicha, biror narsaga ehtiyoj insonni biznes bilan shug'ullanishga majbur qiladi. Ammo ehtiyojlarni qondirish uchun resurslar kerak bo'ladi – ishlab chiqarish, tabiiy, inson, bu

har doim ham yetarli emas. Ushbu muammoga duch kelgan odam, odamlar va jamiyat ehtiyojlarini iloji boricha qondirish uchun ishlab chiqariladigan mahsulotni qanday ishlab chiqarish va qanday taqsimlash to'g'risida qaror qabul qilishi kerak. Hamda bu muammo nafaqat jamiyat iqtisodiyotiga, balki oilaviy va shaxsiy munosabatlarga ham xosdir.

Agar biz biznesni tadbirkorlik deb hisoblasak, jamiyatning iqtisodiy rivojlanish jarayonini tahlil qilish zarur. Insoniyat jamiyatining butun tarixi, u yoki bu tarzda, inson faoliyati, uning ishi yoki biznesi bilan bog'liq. Iqtisodiy rivojlanish jarayoniga biznes ta'sirining chegaralari obyektiv sharoitlarni belgilaydi. Ushbu shartlar biznes yuritadigan iqtisodiy tizimga bog'liq.

Biznes iqtisodiy rivojlanishning asosi bo'lgan va bozor ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun rag'batlantiruvchi rol o'ynaydigan sanoatlashgan mamlakatlarning amaliyoti soddaligi bilan ajralib turadigan omon qolish formulasini ishlab chiqdi. Bozor munosabatlarida ishlab chiqarish va taqsimot muammosi talab va taklif bilan tartibga solinadi. Shu sababli, bozor ishtirokchilaridan hech biri bu muammolarni hal qilish bilan ongli ravishda shug'ullanmagan. Har bir ishtirokchi ishlab chiqaruvchi yoki iste'molchi sifatida bozorda o'zaro munosabatda bo'lib, o'z biznesini qiladi. Shuningdek, u narx va ishlab chiqarish hajmini aniqlaydi. Xaridor va sotuvchilar o'rtasidagi muvofiqlashtirish orqali barcha muammolar bir vaqtning o'zida hal qilinadi. Ulardan birinchisi («nimani ishlab chiqarish kerak») iste'molchi o'zi tanlagan mahsulot uchun to'laydigan pul orqali hal qilinadi; ikkinchisi («qanday ishlab chiqarish») – ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi raqobat; uchinchisi («qancha ishlab chiqarish va qanday taqsimlash») – talab va taklif nisbati. Bunday jarayon doimo ishlab chiqarishning har bir rejimida, bozor munosabatlari «tan olingan» turli xil iqtisodiy tizimlarda sodir bo'ladi.

Biznesning iqtisodiy asoslari. Tadbirkorlikning iqtisodiy asosi xususiy mulkdir. Ma'lumki, mulk – bu uning subyektlari o'rtasida ishlab chiqarish vositalarini ajratish va mehnat natijalari bo'yicha rivojlanib boradigan munosabatlardir. Ishlab chiqarish vositalariga mulkchilik nisbati har qanday iqtisodiy boshqaruv tizimining ishlab chiqarish munosabatlari tizimining asosini tashkil qiladi. Ular quyidagilarni qamrab oladi: